

بررسی زمینه‌ها و اهداف انقلاب اسلامی ایران بر اساس شعارهای انقلاب

دکتر محمد حسین پناهی*

چکیده

یکی از منابع مهم برای مطالعه انقلابات، شعارهای آنهاست. این منبع در مورد انقلاب اسلامی ایران دارای ابعاد گسترده‌ای است که تاکنون مورد مطالعه جدی جامعه‌شناختی قرار نگرفته است. هدف این مقاله بررسی اهداف و زمینه‌های وقوع انقلاب اسلامی بر اساس شعارهای آن است.

برای این کار ابتدا روش جمع‌آوری و جداسازی شعارهای انقلاب اسلامی توضیح داده شده که حاصل آن ۴۱۵۳ شعار انقلابی بوده است. سپس با ارائه جداولی از نتایج تحلیل محتوای شعارهای مربوط به وضعیت رژیم گذشته زمینه‌های وقوع انقلاب اسلامی از منظور شعارها بررسی شده است، و سرانجام نتایج تحلیل محتوای شعارهای مربوط به اهداف و آرمانهای انقلاب اسلامی ارائه گردیده است. بر اساس این بررسی وضعیت نامطلوب فرهنگی و سیاسی رژیم پهلوی از مهمترین عوامل وقوع انقلاب اسلامی بوده است.

طرح مسئله

برای وقوع هر انقلابی، وجود شرایط عینی و ذهنی و زمینه‌های مناسب ضرورت دارد، ولی کافی نیست. علاوه بر این عوامل، ایده‌های نو و ایدئولوژی انقلابی نیز باید شکل بگیرد تا نه تنها تبیین‌کننده شرایط نابسامان موجود باشد، بلکه اهداف و آرمان‌های انقلاب را مشخص کند و امید پیروزی و شوق ایجاد وضع بهتر را در دل مردم برافروزد (بریتون، ۱۳۷۰: ۵۵-۵۹؛ بشیریه، ۱۳۷۲: ۸۱-۸۳).

هر انقلابی دارای شعارهایی است که ریشه در ایدئولوژی انقلاب و فرهنگ آن جامعه دارد. این شعارها بیان‌کننده نگرش ایدئولوژی انقلاب، انقلابیون، و توده‌های انقلابی نسبت به وضع نابسامان موجود، اهداف و ویژگی‌های نظام آرمانی، و نحوه انتقال جامعه از وضع موجود به وضع آرمانی هستند. از این روست که شعارهای هر انقلاب از اسنادگرانبها و یکی از مهم‌ترین منابع مطالعه فرآیند، ارزش‌ها و آرمان‌های آن انقلاب و زمینه‌های اجتماعی و علل وقوع آن به‌شمار می‌روند.

با توجه به این که در انقلاب اسلامی ایران شعارها نقش بسیار مهمی ایفا کرده‌اند، به‌طوری که از جهت تعداد شعارهای انقلابی، در هیچ انقلابی این تعداد شعار دیده نشده است^(۱) باید در فرآیند آن، شعارهای بسیاری در مورد نابسامانی‌های جامعه قبل از انقلاب و آرمان‌ها و اهداف انقلاب اسلامی مطرح شده باشد که مطالعه آنها حائز اهمیت فراوان است.

هدف این مقاله بررسی زمینه‌های مساعد و اهداف انقلاب اسلامی بر اساس مطالعه شعارهای انقلاب است. به عبارت روشن‌تر، این مقاله در پی پاسخگویی به دو پرسش کلی است:

۱- وضعیت حاکم در رژیم پهلوی در شعارهای انقلاب اسلامی چگونه منعکس شده

۱- با بررسی‌های مقدماتی که در مورد شعارهای انقلابی انقلابات دیگر به عمل آمد، معلوم شد که تعداد شعارهای انقلابی در سایر جوامع خیلی محدود بوده است. مثلاً از بررسی هشت کتاب مربوط به انقلاب چین ۳۵ شعار، از نه کتاب مربوط به انقلاب فرانسه ۲۳ شعار، و از پنج کتاب مربوط به انقلاب شوروی ۲۸ شعار به دست آمده است. امیلکار کابرال، یکی از انقلابیون انقلاب گینه، در کتاب خود به نام انقلاب گینه، ۵۲ شعار انقلابی برای این انقلاب عنوان کرده است.

است؟ یا دقیق‌تر این که نابسامانی‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره در شعارهای انقلاب تا چه حد و به چه نسبتی مطرح شده‌اند؟ ۲- اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی و چندوچون و نسبت آن‌ها در شعارهای انقلاب اسلامی چگونه مطرح شده است؟ برای پاسخگویی به این دو پرسش، در ابتدا، مختصر توضیحی درباره روش تحقیق به کار رفته در جمع‌آوری شعارهای انقلاب اسلامی و تجزیه و تحلیل آن‌ها داده می‌شود، سپس توزیع کلی شعارهای انقلاب ارائه می‌گردد. آن‌گاه به شعارهای مربوط به وضعیت نظام قبل از انقلاب پرداخته و سرانجام نتیجه بررسی انجام‌شده درباره شعارهای مربوط به اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی توضیح داده خواهد شد. لازم به ذکر است که برای تدوین این مقاله از دست‌آوردهای تحقیق «تجزیه و تحلیل جامعه‌شناختی شعارهای انقلاب اسلامی ایران» بهره‌گیری شده است.

روش تحقیق

الف - جمع‌آوری شعارهای انقلاب

برای هر نوع مطالعه در خصوص شعارهای انقلاب اسلامی، در ابتدا می‌بایست شعارهای انقلاب جمع‌آوری می‌شدند. به همین منظور می‌باید کلیه منابعی که احتمال داشت شعاری از انقلاب اسلامی در آن‌ها وجود داشته باشد، بررسی می‌شدند. بنابراین، به کمک گروهی از پژوهندگان آموزش‌دیده همه کتابخانه‌های مهم در سراسر کشور، شامل کتابخانه‌های عمومی، دانشگاهی و سازمان‌های دولتی که جمعاً حدود ۱۳۰ کتابخانه در ۵۶ شهر می‌شدند، جست‌وجو شدند تا هر نوع کتاب، سند، روزنامه، مجله، و حتی دست‌نوشته‌ای که احتمال داشت حاوی شعارهای انقلابی باشد، بررسی شود. در این بررسی‌ها، کلیه عباراتی که، آشکارا یا به‌طور ضمنی، تحت عنوان شعار انقلابی آمده بودند، فیش‌برداری شدند. بدین ترتیب، مواد اولیه برای مطالعات بعدی به دست آمد.

لازم به توضیح است که شعارهای جمع‌آوری شده برای این تحقیق متعلق به دوره‌ای چهارساله از مهرماه ۱۳۵۶ تا شهریورماه ۱۳۶۰ هستند. انتخاب این دوره به این دلیل بوده که مطالعه حاضر از شروع حرکت جمعی توده‌ای و انقلابی علیه رژیم پهلوی تا

شکل‌گیری و استحکام نظام جمهوری اسلامی ایران را، که به نظر نگارنده تا شروع ریاست جمهوری آیت‌الله خامنه‌ای طول می‌کشد، در بر بگیرد. در پایان این دوره چهارساله، کلیه نهادهای سیاسی نظام جمهوری اسلامی شکل گرفته و عملاً در جامعه استقرار یافته و کار خود را آغاز کرده بودند، و دوره بحران‌های انقلابی و تلاطم‌های پس از انقلاب نیز تا حد زیادی سپری شده بود. بنابراین، شعارهای مطرح شده در این دوره را می‌توان شعارهای انقلاب به حساب آورد.

نتیجه این مرحله از تحقیق به دست آمدن بیش از هشت‌هزار عبارت مختلف بود که تحت عنوان شعارهای انقلابی در منابع مختلف درج شده بودند. این شعارها در واقع، مجموعه‌ای بی‌نظیر از فرهنگ انقلاب اسلامی را به دست می‌دهند.

البته این اولین باری نبود که شعارهای انقلاب اسلامی جمع‌آوری می‌شدند، بلکه اولین باری بود که این کار به شکلی کامل‌تر، جامع‌تر و روشمندتر انجام می‌گرفت. مجموعه‌هایی از شعارهای انقلاب اسلامی قبلاً جمع‌آوری شده بودند که در این تحقیق از آنها استفاده شده است، ولی در هیچ کدام از آنها این تعداد شعار انقلابی وجود ندارد، به طوری که می‌توان گفت مجموعه جمع‌آوری شده در این تحقیق، کامل‌ترین مجموعه موجود به‌شمار می‌رود.^(۱)

ب- روش جداسازی شعارها از غیرشعارها

از آنجا که عبارات جمع‌آوری شده از منابع بدون نقد و بررسی ویژگی‌های شعارهای انقلابی، «شعار» تلقی شده بودند، ضرورت داشت در ابتدا، شعارهای واقعی از عبارات شعارگونه جدا شوند تا شعارهای واقعی انقلاب اسلامی به دست آید، کاری که در هیچ یک از تحقیقات قبل انجام نشده بود. برای این کار می‌بایست بر مبنای

۱- از مهم‌ترین مجموعه‌های موجود درباره شعارهای انقلاب اسلامی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: انقلاب، تدوین علی کمالی؛ همگام با شعارها در انقلاب اسلامی ایران، از انتشارات سپاه پاسداران انقلاب؛ در طلوع آزادی جای شهدای خالی، تدوین نورالدین بزرگمهر. از آنجا که در این تحقیق، از کلیه شعارهای مندرج در این منابع بهره‌برداری شده است، جهت مراجعه، مشخصات کامل آنها در قسمت منابع خواهد آمد.

تعریفی دقیق از «شعار انقلابی»، کلیه عبارات جمع‌آوری شده با روش تحلیل محتوا (content analysis) تجزیه و تحلیل می‌شدند.

چون شعارهای انقلابی چکیده‌ای از ایدئولوژی انقلابی هستند و نقش مهمی در فرآیند بسیج انقلابی ایفا می‌کنند (بشلر، ۱۳۷۰: ۲۸-۲۹ و ۶۱-۶۷) با بررسی‌ها و مطالعاتی که در مورد ایدئولوژی انقلابی و بسیج انقلابی و نقش شعارها در بسیج به عمل آمد، مشخص گردید که هر شعار انقلابی باید لاقلاً پنج ویژگی مهم شامل ویژگی‌های خاص زبانی، پیامی، نگرشی، ارزشی و سیاسی داشته باشد. با توجه به ویژگی‌های فوق، «شعار انقلابی» چنین تعریف شد:

شعار انقلابی عبارتی نسبتاً موزون و ساده و عامه‌فهمی است که بتواند دسته‌جمعی ادا شود و با تکیه بر عواطف و احساسات توده‌ای، ارزیابی منفی یا مثبتی از وضع موجود، یا وضع آرمانی، یا شخصیت‌های سیاسی آن‌ها ارائه دهد و با قضاوت ارزشی به توده‌ها جهت داده و آن‌ها را دعوت به عمل سیاسی جمعی کند تا نظام حاکم را برانداخته و نظام آرمانی را جایگزین آن کند.

بادقت در تعریف فوق مشخص می‌شود که این تعریف دارای پنج بعد زبانی، پیامی، نگرشی، ارزشی و سیاسی است. هر یک از این ابعاد می‌بایست به صورت نظری و عملیاتی تعریف می‌شدند تا بر مبنای آن‌ها شعارهای واقعی، که هر پنج بعد را دارند، از شعارهای غیرواقعی جدا شوند. بر اساس این تعاریف که در این مقاله امکان پرداختن به آن‌ها نیست، پرسشنامه‌ای تدوین شد و به وسیله آن، همه «شعارهای» جمع‌آوری شده تحلیل محتوا شدند و شعارهای واقعی از غیرواقعی جدا گشتند. مثلاً در این بررسی، عبارات «نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی» و «الله اکبر، خمینی رهبر» و «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» حاوی هر پنج بعد تشخیص داده و شعار تلقی شدند، ولی عبارت «نهضت اسلامی تا پیروزی کامل ادامه دارد» با توجه به وزن‌های زبان فارسی، موزون تشخیص داده نشد و غیرشعار تلقی گردید.

بدین ترتیب از حدود ۸۲۰۰ عبارت جمع‌آوری شده، ۴۱۵۳ شعار متفاوت برای انقلاب اسلامی ایران به دست آمد. با حجم زیادی که شعارهای واقعی انقلاب اسلامی ایران دارند، معلوم می‌شود که در این انقلاب شعارها یکی از سلاح‌های مهم مبارزه

انقلابی علیه رژیم پهلوی بوده‌اند.

ج - روش تجزیه و تحلیل شعارهای انقلاب اسلامی

پس از مشخص شدن شعارهای انقلاب، کار تجزیه و تحلیل آن‌ها انجام شد. برای این کار لازم بود چارچوبی مفهومی (conceptual framework) از مطالعه نظریات انقلاب ساخته شود تا اساس تجزیه و تحلیل شعارها قرار گیرد. با مطالعه‌ای که در خصوص نظریات انقلاب به عمل آمد، بعضی از نظریات برای این کار مناسب‌تر از بقیه تشخیص داده شدند.

مثلاً، نظریه نوسازی و نهادمندی (modernization and institutionalization theory) که هانتینگتون ارائه نموده، حاوی مفاهیمی است که می‌تواند کمک خوبی برای تجزیه و تحلیل شعارهای انقلاب اسلامی باشد (هانتینگتون، ۱۳۷۰: خاصه صص ۵-۱۳۷ و ملکوتیان، ۱۳۷۶: ۱۳۳-۱۳۹). همین‌طور، نظریه جامعه توده‌وار (mass society theory) که یکی دیگر از نظریات مهم انقلاب است (کوهن، ۱۳۶۹، ۱۵۳-۱۸۲)، مفاهیم مناسبی برای تجزیه و تحلیل شعارهای انقلاب اسلامی به دست می‌دهد. از نظریه کشمکش سیاسی چارلز تیلی (Charles Tilly) نیز که توجه خاصی به مباحث بسیج سیاسی نموده، مفاهیم مفیدی برای بررسی انقلاب اسلامی می‌توان گرفت (Tilly, 1987). اما هیچ کدام از نظریات فوق به تنهایی نمی‌توانستند چهارچوب مفهومی مناسبی برای تجزیه و تحلیل شعارهای انقلاب اسلامی باشند.

بنابراین لازم بود که چارچوبی مفهومی از تلفیق مفاهیم نظریات مختلف تدوین گردد تا بر آن اساس، شعارهای انقلاب اسلامی تجزیه و تحلیل شوند. از آن‌جا که هدف این مقاله تجزیه و تحلیل کلیه شعارهای انقلاب نیست، برای جلوگیری از اطاله کلام، از توضیح کامل این چارچوب خودداری و فقط در حد نیاز به آن اشاره می‌شود. مضافاً این که تحقیق حاضر تحقیقی توصیفی و فاقد فرضیه‌های علی است، و فقط جهت پاسخگویی به دو پرسش کلی مطرح شده است. بر مبنای این چارچوب مفهومی تلفیقی، شعارهای انقلاب اسلامی به شش محور تجزیه شدند که هر یک دارای مقوله‌های متعددی بودند. این شش محور بدین قرارند:

(۱) شرایط و عوامل داخلی، یا شعارهای مربوط به وضعیت نامطلوب رژیم پهلوی تا قبل از سرنگونی، که در واقع، زمینه‌های مساعد انقلاب از منظر شعارهای انقلاب را در بردارند؛ (۲) شعارهای مربوط به ارزش‌های اساسی و اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی که در این مقاله به آن‌ها پرداخته خواهد شد؛ (۳) شعارهای مربوط به چگونگی سرنگون کردن رژیم پهلوی، (۴) شعارهای مربوط به مرحله به قدرت رسیدن انقلابیون، (۵) شعارهای مربوط به شخصیت‌های انقلابی، و (۶) شعارهای مربوط به نظام‌ها و شخصیت‌های سیاسی خارجی و بین‌المللی.

در خصوص هر یک از محورهای فوق نیز بر اساس چهارچوب مفهومی تدوین شده، مقوله‌های لازم تعیین و سپس تعاریف نظری و عملیاتی آن‌ها ساخته شد. بر اساس این تعاریف، پرسشنامه‌ای تهیه شد تا به کمک آن ۴۱۵۳ شعار به دست آمده مجدداً تحلیل محتوا شوند. بدین ترتیب، تجزیه و تحلیل شعارهای انقلاب اسلامی انجام شد و چگونگی توزیع شعارهای انقلاب اسلامی به دست آمد. جدول شماره ۱ توزیع شعارهای انقلاب اسلامی را در شش محور فوق نشان می‌دهد تا تصویری کلی از ساختار شعارهای انقلاب اسلامی به دست دهد و وضعیت شعارهای مربوط به نظام گذشته و اهداف انقلاب را در مقایسه با شعارهای سایر ابعاد نشان دهد.

جدول شماره ۱ - توزیع شعارهای انقلاب اسلامی

بر حسب محورهای تعیین شده

محورها	شعارها	تعداد	درصد
وضعیت نامطلوب رژیم پهلوی	۸۸۵	۲۱/۳	
ارزش‌ها، اهداف، و آرمان‌های انقلاب	۷۳۸	۱۷/۷	
چگونگی سرنگون کردن رژیم پهلوی	۸۶۰	۲۰/۷	
شعارهای پس از به قدرت رسیدن انقلابیون	۵۹۳	۱۴/۳	
شخصیت‌های انقلابی	۶۴۳	۱۵/۵	
نظام‌ها و شخصیت‌های سیاسی خارجی و بین‌المللی	۴۳۴	۱۰/۵	
جمع	۴۱۵۳	۱۰۰	

چنان که جدول فوق نشان می‌دهد، ۸۸۵ شعار (۲۱/۳ درصد شعارهای انقلاب اسلامی) به وضعیت نامطلوب رژیم پهلوی مربوط است. مقایسه شعارهای این محور با بقیه شعارها نشان می‌دهد که بیش‌ترین تعداد شعارهای انقلاب اسلامی مختص این محورند. این تعداد از شعارهای مربوط به وضعیت رژیم گذشته‌ای بسا بیان‌کننده شدت خصومت و نفرت انقلابیون و مردم انقلابی از وضعیت رژیم شاه و سلطنت پهلوی باشد. شعارهای مربوط به ارزش‌ها، اهداف و آرمان‌های انقلابیون ۷۳۸ شعار (۱۷/۷ درصد شعارها) هستند. با توجه به این که معمولاً اهداف و آرمان‌های انقلابات مبهم و کلی مطرح می‌شوند (Hoffer, 1951: 75-79)، وجود این همه شعار انقلابی در این محور نشان‌دهنده آن است که این اهداف نه تنها در زمینه‌های متعدد، بلکه نسبتاً روشن و مشخص مطرح شده‌اند.

زمینه‌های مساعد انقلاب اسلامی از منظر شعارهای انقلاب

جامعه‌شناسان و دانشمندان زیادی سعی کرده‌اند با استفاده از نظریه‌های انقلاب زمینه‌های مساعد و علل وقوع انقلاب اسلامی را دریابند. در بیست سال گذشته حدود ۱۲۰۰ عنوان کتاب و صدها مقاله علمی در سراسر دنیا درباره انقلاب اسلامی ایران نوشته شده که بسیاری از آن‌ها سعی در تبیین انقلاب اسلامی کرده‌اند (مثلاً، رک. امیر خانی، ۱۳۷۸).

مثلاً، بعضی از منابع تلاش کرده‌اند با استفاده از نظریات نوسازی (modernization theories) انقلاب اسلامی را تبیین کنند. ادعای این نظریات این است که علت اصلی انقلاب اسلامی نوسازی سریعی بود که شاه در ایران اجرا کرد. مثلاً جerald گرین در کتاب انقلاب در ایران ادعا می‌کند که فرآیند سریع نوسازی در ایران، مردم را سیاسی و متقاضی مشارکت سیاسی واقعی نمود. ولی شاه ایران فقط امکان مشارکت صوری به آنان داد. این وضعیت باعث ایجاد بحران مشارکت (participation crisis) در کشور شد و مردم را به بسیج سیاسی علیه حکومت برانگیخت (Green, 1982). جک میکلوس (Jack Miklos) نیز در کتاب انقلاب ایران و نوسازی از همین نظریه پیروی کرده است (Miklos, 1983؛ نوروزی، ۱۳۷۵؛ مک دانیل، ۱۳۷۵).

بعضی دیگر، از نظریات مختلف مارکسیستی، که عامل اقتصادی و طبقاتی را علت اصلی انقلاب می‌دانند، برای تبیین انقلاب اسلامی استفاده کرده‌اند. مثلاً خانم تدا اسکاکپال (Theda Skocpol) با استفاده از نظریهٔ ماکسیستی ساختاری، ادعا کرده است که انقلاب اسلامی ایران مبنای طبقاتی داشته و طبقات متوسط قدیم و جدید علیه طبقهٔ حاکم قیام کرده و آن را ساقط کرده‌اند. البته وی در تبیین انقلاب اسلامی از بعد ساختاری نظریهٔ خود عقب‌نشینی و نقش رهبری را در این انقلاب مهم تلقی می‌کند (Skocpol, 1982: 265-267؛ هادیان، ۱۳۷۵). به علاوه، وی اقرار می‌کند که انقلاب اسلامی ایران، بر مبنای نظریهٔ او، با انقلابات فرانسه، روسیه و چین که وی در کتاب دولت و انقلاب اجتماعی (Skocpol, 1979) تبیین کرده است، کاملاً متفاوت است.

برخی دیگر از نظریه‌پردازان، انقلاب اسلامی را تبیین مذهبی کرده و علت اصلی انقلاب را در ویژگی‌های مذهبی ایران جست‌وجو کرده‌اند. مثلاً حامد الگار (Hamid Algar) سعی کرده است نشان دهد که ریشه‌های انقلاب اسلامی در تحولات نهادی و ایدئولوژیکی نهفته است که در مذهب شیعه در ایران بعد از سدهٔ شانزده میلادی شکل گرفته‌اند. به نظر او، اعتقادات مربوط به امامت، غیر مشروع بودن نظام‌های غیر دینی، شهادت، و اجتهاد نقش مهمی در به‌وجود آمدن انقلاب اسلامی ایفا نموده‌اند (Algar, 1983: 9-10).

سرانجام، بعضی دیگر از محققان به‌جای تبیین تک‌علتی، تبیین چندعلتی (multi-factor) از انقلاب اسلامی ارائه داده‌اند. برای مثال، نیکي کدی (Nikki R. Keddie) سعی می‌کند به علل فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در تبیین انقلاب اسلامی بپردازد. وی در کتاب ریشه‌های انقلاب خود می‌نویسد:

ترکیبی از تورم، کمبودها، و توزیع نابرابر آشکار درآمد احتمالاً بیشتر به رشد نارضایتی‌ها دامن زد تا عامل نوسازی سریع که به‌طور معمول در غرب به آن اشاره می‌شود. عمدتاً چگونگی اجرای نوسازی و نتایج این خط‌مشی‌ها بود که در این رابطه اهمیت داشتند، و از خودیگانگی فرهنگی که در اواخر ۱۹۷۰ اتفاق افتاد نیز مهم بود (Keddie, 1981: 177).

فرد هالیدی (Fred Halliday) نیز تبیین چندعلتی از انقلاب اسلامی می‌کند. او پنج

عامل را در وقوع انقلاب اسلامی مهم می‌داند که عبارتند از: توسعه سریع و ناموزون اقتصادی، ضعف سیاسی پادشاهی به دلیل مشروعیت پایین و مبنای اندک مردمی آن، ائتلاف وسیع گروه‌های مخالف، نقش بسیج سیاسی اسلام مخصوصاً مذهب شیعه که هم ایدئولوژی و هم سازمان و هم رهبری فرهمندانه تأمین می‌کند، و بالاخره شرایط مبهم و غیرشفاف بین‌المللی رژیم پهلوی (Halliday, 1982: 193-205).

چنان‌که ملاحظه می‌شود، در مثال‌های فوق تبیین‌های تک‌علتی و چندعلتی مختلفی از انقلاب اسلامی ایران به عمل آمده و هر یک علت یا علل خاصی را برای وقوع انقلاب ذکر کرده‌اند. هرچند که این مطالعات بااهمیت بوده و در شناخت بهتر انقلاب اسلامی سودمندند، ولی هیچ‌یک تبیین رضایت‌بخشی از انقلاب اسلامی ایران به دست نداده‌اند. شاید بررسی شعارهای انقلاب اسلامی، خاصه شعارهای مربوط به وضعیت نامطلوب رژیم پهلوی بتواند پرتو جدید و بهتری به علل وقوع انقلاب اسلامی بیندازد، چرا که نشان می‌دهد مردم ایران از کدام خصوصیات رژیم پهلوی منزجر بوده و آن را محکوم می‌کرده‌اند.

۸۸۵ شعار این محور به ابعاد فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی تجزیه شده‌اند که مردم آن‌ها را در جهت محکومیت، مخالفت، ضدیت و اعتراض به وضعیت نامطلوب رژیم گذشته مطرح کرده و سر داده‌اند. جدول شماره ۲ چگونگی توزیع این شعارها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲ - توزیع شعارهای مربوط به نفی

و محکوم کردن وضعیت رژیم پهلوی

مقوله‌های شعار	تعداد	درصد
وضعیت سیاسی	۸۶۳	۹۷/۵
وضعیت اقتصادی	۷	۰/۸
وضعیت اجتماعی	۶	۰/۷
وضعیت فرهنگی	۴	۰/۵
سایر موارد	۵	۰/۵
جمع	۸۸۵	۱۰۰/۰

چنان‌که جدول فوق نشان می‌دهد، از ۸۸۵ شعار این محور، ۹۷/۵ درصد مربوط به محکوم کردن و مخالفت با وضعیت سیاسی رژیم پهلوی هستند و فقط ۲/۵ درصد (۲۲ شعار) به بقیه موارد تعلق دارند: هفت شعار در محکوم نمودن وضعیت اقتصادی رژیم، مانند وجود فقر و محرومیت و نابرابری اقتصادی؛ شش شعار مربوط به اعتراض به وضعیت اجتماعی رژیم پیشین در زمینه‌هایی مانند آزادی زنان و نابرابری اجتماعی؛ و چهار شعار در بعد فرهنگی و مربوط به مخالفت با ارزش‌های مختلف نظام حاکم هستند.

نگاهی سطحی به توزیع این شعارها نشان می‌دهد که مهم‌ترین مسئله برای انقلابیون و مردم ایران رژیم سیاسی پهلوی و وضعیت سیاسی آن بوده که نوک تیز حمله مردم بدان متوجه شده است. این ماهیت ضد مردمی و استبدادی و وابستگی رژیم پهلوی بوده که مردم را از آن بیزار و متنفر و بیگانه کرده، به طوری که حاضر شده‌اند تا پای جان خود برای سرنگونی آن بکوشند. بنابراین، شاید علت اصلی انقلاب اسلامی ایران ماهیت سیاسی داشته و نارضایتی مردم از وضع سیاسی رژیم عامل آن بوده است.

اما برداشت فوق فقط تا حدی درست است، زیرا علت بلافصل و مستقیم انقلاب را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که نارضایتی‌های مردم در زمان وقوع انقلاب به شدت سیاسی شده بود، به طوری که مردم کلیه نارضایتی‌های خود را ناشی از وضعیت رژیم حاکم دانسته و آن را علت‌العلل مسائل دیگر جامعه خود تشخیص داده بودند. وضعیتی را که بررسی این شعارها نشان می‌دهد مشابه همان وضعیتی است که در نظریه محرومیت نسبی (relative deprivation) انقلاب مطرح شده است. در این نظریه، ادعا می‌شود که ناکامی‌های درازمدت اقتصادی، سیاسی، قومی، فرهنگی و مذهبی و غیره منجر به نارضایتی سیاسی علیه رژیم حاکم می‌گردد و خشونت‌های سیاسی علیه آن را سبب می‌شود (کوهن، ۱۳۶۹: ۲۰۴ - ۲۱۰؛ گار، ۱۳۷۸).

بنابراین می‌توان از توزیع شعارهای فوق چنین نتیجه‌گیری کرد که کم‌شمار بودن شعارهای مربوط به مخالفت و محکوم کردن وضعیت اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی رژیم شاه لزوماً نشان‌دهنده رضایت مردم در این زمینه‌ها نیست. بلکه مردم ایران از

وضعیت فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بسیار ناراضی بودند، اما همه آن نابسامانی‌ها را از چشم شاه و رژیم او می‌دیدند، و اصطلاحاً این نارضایتی‌ها «سیاسی» شده بود، به طوری که امکان تغییر آن اوضاع را فقط از طریق نابودی نظام سیاسی حاکم عملی می‌دانستند. در ادامه، هنگام بررسی اهداف و آرمان‌های انقلابیون، این مسئله روشن‌تر خواهد شد.

اکنون نگاهی دقیق‌تر به شعارهای مربوط به وضعیت سیاسی رژیم می‌اندازیم تا چگونگی توزیع آن‌ها را در مقولات مختلف ببینیم.

جدول شماره ۳- توزیع شعارهای مربوط به

نفی و محکوم کردن وضعیت سیاسی و شخصیت‌های سیاسی رژیم پهلوی

مقوله شعار	تعداد	درصد
محمدرضا شاه	۲۸۸	۳۳/۴
اعمال و سیاست‌های شاه	۱۳۷	۱۵/۹
اعضای خانواده شاه	۳۳	۳/۸
شاپور بختیار و اقدامات او	۱۳۳	۱۵/۴
سایر عمال رژیم و اعمال آن‌ها	۴۴	۵/۱
رژیم سیاسی پهلوی	۷۹	۹/۲
نظام سیاسی سلطنتی	۲۹	۳/۴
نبود آزادی‌های سیاسی	۲۵	۲/۹
سازمان امنیت کشور و کارکنان آن	۲۴	۲/۸
ارزش‌های سیاسی نظام سلطنتی و رژیم	۹	۱/۰
وابستگی رژیم و شاه به خارج	۳۷	۴/۳
سایر موارد سیاسی رژیم	۲۵	۲/۹
جمع	۸۶۳	۱۰۰

بررسی این جدول نشان می‌دهد که نزدیک به نیمی از شعارهای مربوط به وضع سیاسی و شخصیت‌های سیاسی رژیم شاه مستقیماً علیه شاه و اعمال و سیاست‌های او بوده است. اگر ۳۳ شعار مربوط به اعضای خانواده شاه را به این مجموعه اضافه کنیم، جمعاً ۵۳ درصد شعارهای این مقوله‌ها علیه شخص شاه و خانواده او هستند. شاید شعار «مرگ بر شاه» مهم‌ترین این شعارها بوده باشد. مردم ایران شاه و اعمال و سیاست‌های او را به‌عنوان مسئول و نماد نظام استبدادی و ضد مردمی پهلوی می‌دانستند و خشم و نفرت خود را به شکل‌های مختلف در این ۴۲۵ شعار نثار او کرده‌اند.

البته مردم ایران ضدیت و دشمنی خود را فقط متوجه خود شاه و سیاست‌های او نکرده‌اند، بلکه چنان که جدول فوق نشان می‌دهد، ۱۰۸ شعار از این مجموعه (۱۲/۶ درصد) علیه رژیم سیاسی پهلوی و نظام سیاسی سلطنتی مطرح شده‌اند. شعارهایی مانند «سلطنت پهلوی دشمن آب و خاک است» و «رژیم شاهنشاهی سرچشمه فساد است» از نمونه‌های این گونه شعارها هستند که در محکوم کردن رژیم پهلوی و نظام سلطنتی حاکم مطرح شده‌اند. به عبارت دیگر، این شعارها نشانگر بحران شدید مشروعیت یا از بین رفتن مشروعیت نظام سیاسی و رژیم حاکم پهلوی و شخصیت‌های حکومتی آن هستند.

پس از شاه و سیاست‌های او، بیشترین شعارها علیه شاپور بختیار، آخرین نخست‌وزیر شاه، مطرح شده است؛ زیرا او در پی حفظ نظام سلطنتی و رژیم پهلوی بود و از این جهت مورد خشم و نفرت مردم ایران قرار گرفت. ۱۳۳ شعار (۱۵/۴ درصد) از این شعارها علیه او مطرح شده‌اند. شعار «مرگ بر بختیار، نوکر بی‌اختیار» از این دسته است.

تعداد قابل توجهی از شعارهای انقلاب اسلامی نیز در مورد نبودن آزادی سیاسی در کشور، علیه سازمان امنیت کشور که مهم‌ترین مجری اختناق رژیم بود، مطرح شده‌اند که ۴۹ شعار (حدود ۵/۷ درصد) از این شعارها را شامل می‌گردد. علاوه بر این‌ها، ۳۷ شعار (۴/۳ درصد) از این شعارها درباره وابستگی رژیم شاه به خارج و محکوم کردن آن است. در این زمینه، القاب ضد ارزشی «نوکر و مزدور» را به کرات به وی نسبت داده‌اند.

این نشان می‌دهد که مردم ایران با وابستگی سیاسی شاه و رژیم او به خارج، خاصه به امریکا، بسیار مخالف بوده‌اند.

به طور خلاصه، قرار گرفتن ۸۶۳ شعار انقلابی در زمینه ماهیت سیاسی رژیم پهلوی و شاه نشان‌دهنده نارضایتی شدید مردم از شخصیت‌های سیاسی، نظام و رژیم سیاسی، نبود آزادی‌های سیاسی، و سیاست‌های شاه و عمال او است که باعث سلب مشروعیت از نظام شده و مردم را علیه آن شورانده است تا شاه و رژیم او را سرنگون کنند.

بنابراین، بررسی شعارهای انقلاب مربوط به وضعیت نظام پیشین نشان می‌دهد که نظام سیاسی ایران به علل مختلف، برای مردم ایران نظامی بود فاقد مشروعیت سیاسی، که در رأس آن، پادشاهی قرار داشت که به خاطر سیاست‌ها و اقداماتش منفور مردم شده بود. همچنین، رژیم پهلوی و نظام سلطنتی حاکم بر کشور نیز مورد قبول مردم نبود، و مردم آن را نظامی فاسد و تحمیلی و ضد مردمی می‌پنداشتند که حتی آن‌ها را از ابتدایی‌ترین حقوق سیاسی خود، به کمک یک دستگاه امنیتی مخوف و ضد انسانی، محروم ساخته بود.

نبود پایگاه مردمی رژیم را به دامن قدرت‌های خارجی برای حمایت گرفتن انداخته بود و این وابستگی باعث تشدید بحران مشروعیت رژیم و نفرت و دشمنی بیش‌تر مردم شده، آنان را برای برانداختن و سرنگون کردن رژیم مصمم‌تر می‌کرد.

اهداف انقلاب اسلامی ایران

انقلابات که در پی سرنگون کردن یک نظام سیاسی هستند، نمی‌توانند بدون ارائه اهداف و آرمان‌های خود، و بدون ارائه تصویری از جامعه آرمانی و مطلوب‌تر خود، حمایت و مشارکت مردم ناراضی را برای انقلاب به دست آورده، آن‌ها را آماده قیام و حرکت و جانفشانی در راه انقلاب کنند. اریک هافر (Eric Hoffer) تأکید می‌کند: «هیچ ایمانی قدرتمند نیست مگر آن که با ایمان به آینده نیز همراه باشد، و مگر آن که عنصری از خوشبختی و رفاه در خود داشته باشد. به همین ترتیب، یک نظام اعتقادی مؤثر، مزید بر آن که یک منبع قدرت است، باید رمزگشای اسرار کتاب آینده هم باشد» (هافر،

در انقلاب اسلامی ایران نیز ویژگی‌های نظام مطلوب و یا اهداف و ارزش‌های اصلی انقلاب در قالب شعارهای انقلاب عنوان شده‌اند. جدول زیر نتیجه تجزیه و تحلیل شعارهای انقلاب اسلامی در همین زمینه است:

جدول شماره ۴- شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های انقلاب اسلامی

نوع اهداف و ارزش‌ها	تعداد	درصد
اهداف و ارزش‌های سیاسی انقلاب	۲۶۱	۳۹/۶
اهداف و ارزش‌های فرهنگی انقلاب	۳۵۹	۵۴/۵
اهداف و ارزش‌های اقتصادی	۳۹	۵/۹
جمع	۶۵۹	۱۰۰

جدول فوق نشان می‌دهد که از ۶۵۹ شعار مطرح شده درباره اهداف و ارزش‌های انقلاب اسلامی، ۲۶۱ شعار (حدود چهل درصد) در مورد اهداف و ارزش‌های سیاسی بوده و نشان‌دهنده نوع نظام سیاسی و خصوصیات آن از نظر انقلابیون و مردم بوده است. ولی اکثر این شعارها در مورد اهداف و ارزش‌های فرهنگی مطرح شده است که ۳۵۹ شعار (حدود ۵۴ درصد) از این شعارهاست. این حجم از شعارهای انقلابی در مورد فرهنگ چه بسا نشان‌دهنده نارضایتی بیشتر مردم از وضعیت فرهنگی جامعه و رژیم باشد. اهداف و ارزش‌های اقتصادی شامل ۳۹ شعار (حدود شش درصد) از این شعارهاست که بیانگر اولویت کمتر بعد اقتصادی از نظر مردم و انقلابیون است. به عبارت دیگر، شعارهای اندک اقتصادی می‌تواند نشان‌دهنده نارضایتی کمتر مردم از وضعیت اقتصادی خود و جامعه باشد. اکنون نگاهی دقیق‌تر به مقوله‌های هر یک از این ابعاد می‌افکنیم.

جدول شماره ۵- توزیع شعارهای مربوط به اهداف
و ارزش‌های سیاسی انقلاب

نوع اهداف و ارزش‌ها	تعداد	درصد
جمهوری اسلامی	۵۶	۲۱/۵
حکومت اسلامی	۱۶	۶/۱
آزادی سیاسی و حقوق سیاسی	۶۹	۲۶/۴
اهداف و ارزش‌های سیاسی دیگر	۴۴	۱۶/۹
نهادهای سیاسی خاص	۴۶	۱۷/۶
سایر شعارهای مربوط به اهداف سیاسی	۳۰	۱۱/۵
جمع	۲۶۱	۱۰۰

چنان که ملاحظه می‌شود، بیش‌ترین تعداد شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های سیاسی انقلاب مستقیماً در مقوله آزادی سیاسی و حقوق سیاسی قرار دارند که ۶۹ شعار (۲۶ درصد) از این شعارهاست. این تعداد شعار نشان می‌دهد که مهم‌ترین هدف و ارزش سیاسی انقلاب اسلامی ایران تحقق آزادی‌های سیاسی و حقوق سیاسی مردم در نظام آرمانی بوده است. اگر بعد مشارکت و حقوق سیاسی مردم در نظام جمهوری را هم به آن اضافه کنیم، طبعاً تأکید بر آزادی و حقوق سیاسی قوی‌تر نیز می‌شود.

در دومین رده، شعارهای مربوط به جمهوری اسلامی قرار دارند که ۵۶ شعار (۲۱/۵ درصد از آن‌ها) در آن جای گرفته، و نشان می‌دهد که انقلابیون و مردم ایران بر این باور بوده‌اند که نظام جمهوری اسلامی می‌تواند بهترین نوع نظام سیاسی برای آنان باشد و آزادی و حقوق سیاسی آن‌ها را تأمین کند. علاوه بر ارزش‌ها و اهداف سیاسی آزادی، سایر ارزش‌ها و اهداف سیاسی، مانند استقلال سیاسی نیز در ۴۴ شعار (۱۷ درصد از آن‌ها) مورد تأکید قرار گرفته است. بقیه شعارهای این جدول مربوط به حکومت اسلامی و بعضی از نهادهای سیاسی است.

بیشترین شعارهای این محور درباره ارزش‌ها و اهداف فرهنگی است که توزیع آن‌ها

در جدول شماره ۶ آمده است:

جدول شماره ۶- توزیع شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های فرهنگی انقلاب

نوع اهداف و ارزش‌های فرهنگی	تعداد	درصد
ارزش شهادت و جانبازی در راه اسلام	۱۴۸	۴۱/۳
دین اسلام و اهمیت و ضرورت آن	۱۱۱	۳۰/۹
ارزش حجاب اسلامی	۲۳	۶/۴
اسطوره‌های اسلامی	۶۱	۱۷/۰
ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی دیگر	۱۳	۳/۶
سایر موارد فرهنگی	۳	۰/۸
جمع	۳۵۹	۱۰۰

به طوری که جدول فوق نشان می‌دهد، بیش‌ترین تعداد از ۳۵۹ شعار این مقوله به ۱۴۸ شعار مربوط به ارزش شهادت و جانبازی در راه اسلام و خدا تعلق دارد که ۴۱ درصد از این شعارها است. این تعداد شعار مربوط به شهادت و شهادت‌طلبی نشان می‌دهد که این ارزش نقش مهمی در مقابله با رژیم شاه ایفا کرده است. با اعتقاد به چنین ارزش اسلامی‌ای بود که مردم ایران با شجاعت و به راحتی و حتی مشتاقانه پا در میدان مبارزه با رژیم گذاشتند و با فداکردن جان و دادن خون خود پایه‌های نظام شاهی را فرو ریختند.

پس از این شعارها، بیشترین شعارهای این مقوله متعلق به ارزش و هدف دین اسلام و اهمیت و ضرورت آن برای مردم ایران است. مردم ایران با ۱۱۱ شعار، که ۳۱ درصد این شعارهاست، مستقیماً تأکید بر ارزش و هدف و آرمان اسلام و اسلام‌خواهی کرده و نشان داده‌اند که قیامشان برای اسلام و تحقق آرمان‌های جامعه اسلامی بوده است.

۲۳ شعار (۶/۴ درصد) هم مربوط به ارزش حجاب و رعایت پوشش اسلامی است

و نشان می‌دهد که این ارزش، که شاه و رژیم او با آن مخالفت داشتند، برای انقلابیون حساسیت و اهمیت خاصی داشته است. تعداد قابل توجهی از شعارهای فرهنگی مربوط به اسطوره‌های اسلامی است. ۶۱ شعار (هفده درصد) از شعارهای این مقوله نشان می‌دهد که انقلابیون و مردم از وقایع تاریخی گذشته، خاصه تاریخ مبارزات شیعه، در انقلاب اسلامی بسیار بهره‌برده و آن را به مثابه ارزش‌های مهم الهام‌بخش خود تلقی کرده‌اند.

در نهایت، نگاهی نیز به اهداف و ارزش‌های اقتصادی مطرح شده در شعارهای انقلاب اسلامی می‌اندازیم که در جدول شماره ۷ آمده‌اند:

جدول شماره ۷ - توزیع شعارهای مربوط به اهداف
و ارزش‌های اقتصادی انقلاب

نوع اهداف و ارزش‌های اقتصادی	تعداد	درصد
نفی فقر و محرومیت اقتصادی	۳	۷/۷
حمایت از طبقات محروم	۳۲	۸۲/۱
نفی سرمایه‌داری و طبقات مرفه	۳	۷/۷
سایر امور اقتصادی و طبقاتی	۱	۲/۵
جمع	۳۹	۱۰۰

همچنان که قبلاً اشاره شد، کم‌ترین شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های انقلاب به بُعد اقتصادی تعلق دارند. از این میان، سه شعار علیه فقر و محرومیت اقتصادی و ۳۲ شعار در حمایت از طبقات محروم جامعه است. به عبارت دیگر، حدود نود درصد این شعارها در حمایت از طبقات محروم و از بین بردن فقر و محرومیت در جامعه بوده است، و این نشان‌دهنده وجود فقر و محرومیت در رژیم شاه و محکوم کردن رژیم به علت بی‌توجهی به این وضعیت بوده است، هرچند که تعداد این شعارها نشان می‌دهد مشکل اقتصادی مسئله اساسی جامعه نبوده است.

در بررسی اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی به این نکته برمی‌خوریم که در شعارهای انقلاب توجه خاصی به هنجارهای اجتماعی (social norms) نشده است. به عبارت دیگر، به قول اسملسر (Neil Smelser) انقلاب اسلامی یک انقلاب معطوف به هنجار (norm - oriented) نبوده است که هدف آن صرفاً تغییر و تعریف مجدد هنجارهای اجتماعی بر مبنای ارزش‌های غالب رژیم پیشین باشد (Smelser, 1962: 270). بلکه انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب معطوف به ارزش (value - oriented) بوده که هدف آن احیاء، اصلاح و ایجاد ارزش‌های اجتماعی بوده است. از آن جا که دگرگونی‌های ارزشی لایه عمیق‌تری از پدیده اجتماعی به‌شمار می‌روند، آنچنان که اسملسر توضیح می‌دهد، دگرگونی ارزش‌های اجتماعی اساسی‌تر از هنجارهای اجتماعی است، و تغییر آن‌ها هنجارهای مربوط را نیز دگرگون می‌کند (Ibid, 313)؛ از این روست که در میان شعارهای مربوط به اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی شعارهای مربوط به هنجارهای اجتماعی بسیار ناچیز است.

نتیجه‌گیری

با بررسی شعارهای مربوط به اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی، اکنون بهتر می‌توان در مورد زمینه‌های وقوع انقلاب اسلامی به قضاوت پرداخت. چنانکه ملاحظه شد، اکثر شعارهای مربوط به وضعیت نامطلوب رژیم گذشته در بعد سیاسی متمرکز بوده است، و ظاهراً نشان می‌داد که علت اصلی وقوع انقلاب اسلامی نارضایتی از وضعیت سیاسی رژیم و نظام بوده است. در آن جا اشاره شد که علت تجمع شعارهای انقلاب اسلامی در بعد سیاسی می‌تواند، علاوه بر نارضایتی از وضعیت سیاسی رژیم، نتیجه سیاسی شدن نارضایتی‌های دیگر باشد.

اکنون با توجه به بررسی اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی می‌توان علل پنهان در زیر شعارهای سیاسی را دریافت. قبلاً باید نکته‌ای را در نظر داشت: قاعدتاً شعارهای مربوط به اهداف و آرمان‌های انقلاب باید متوجه ابعادی از نظام اجتماعی بوده باشد که مردم و انقلابیون خواهان تغییر آن‌ها هستند، نه ابعادی از جامعه که مورد اشکال اساسی مردم و نارضایتی آن‌ها نبوده است. بنابراین با توجه به این که بیشترین شعارهای انقلاب

اسلامی مربوط به اهداف و آرمان‌های انقلاب در بعد فرهنگی بوده است، شاید بیانگر این باشد که نارضایتی مردم از وضعیت فرهنگی جامعه شدیدتر از سایر ابعاد بوده و شاید مهم‌ترین علت انقلاب اسلامی بوده باشد. منتها، این نارضایتی تبدیل به نارضایتی سیاسی شده و در قالب شعارهای سیاسی مربوط به وضعیت نامطلوب رژیم گذشته نمود یافته است.

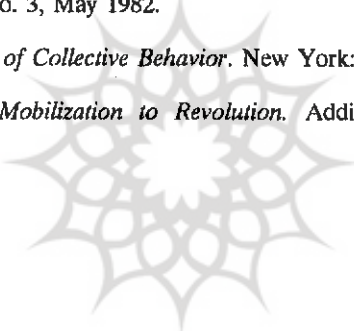
از آن جا که تعداد شعارهای مربوط به اهداف و آرمان‌های سیاسی انقلاب در ردیف دوم قرار گرفته است، اهمیت کمتر این بُعد را نسبت به بُعد فرهنگی نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، یکی از علل انقلاب اسلامی، نامشروع بودن نظام سیاسی و ماهیت و کارکرد نظام سیاسی سلطنتی و رژیم پهلوی بوده است که انقلابیون دگرگونی اساسی آن را نیز، مستقل از اهداف دیگر، خواستار شده‌اند. در نهایت، اهداف و آرمان‌های اقتصادی باکم‌ترین تعداد شعارها، نشان می‌دهد که نارضایتی مردم از وضعیت اقتصادی رژیم پهلوی چندان زیاد نبوده است که مهم‌ترین آرمان انقلابیون متمرکز در دگرگونی وضعیت اقتصادی بوده باشد. به عبارت دیگر، مردم ایران با توجه به نارضایتی شدید خود از نظام سیاسی حاکم و وضعیت فرهنگی آن، می‌خواستند نظامی را، که جمهوری اسلامی نامیده‌اند، برپا کنند و در قالب آن، به آزادی سیاسی، حقوق سیاسی و استقلال سیاسی دست پیدا کنند، و از این طریق، اسلام و ارزش‌های فرهنگ اسلامی را در جامعه مستقر و نظامی اسلامی ایجاد کنند که در آن فقر و محرومیت اقتصادی نیز وجود نداشته باشد.

در نتیجه، اگر بخواهیم مهم‌ترین ریشه‌های انقلاب اسلامی را، بر مبنای این تجزیه و تحلیل ذکر کنیم، باید بگوییم که ماهیت سیاسی نامطلوب و وضعیت نامطلوب فرهنگی جامعه اساسی‌ترین ریشه و علل وقوع انقلاب اسلامی بوده‌اند. شاید با استفاده از این نوع بررسی‌ها بتوان نظریات مطرح شده در مورد انقلاب اسلامی را مجدداً ارزیابی و نظریه مناسب‌تری را برای تبیین انقلاب اسلامی ایران تدوین کرد.

منابع

- امیرخانی فراهانی، فاطمه. فهرست مقالات منتشرشده دربارهٔ انقلاب اسلامی (به زبان انگلیسی) ۱۳۷۷-۱۳۷۵. سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۷۸.
- بریتون، کرین. کابله شکافی چهار انقلاب. ترجمهٔ محسن ثلاثی. چاپ پنجم، ۱۳۷۰.
- بزرگمهر، نورالدین. در طلع آزادی، جای شهدا خالی. تهران: ۱۳۵۸.
- بشلر، ژان. ایدئولوژی چیست؟ نقدی بر ایدئولوژی‌های غربی. ترجمهٔ علی اسدی. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۰.
- بشیریه، حسین. انقلاب و بسج سیاسی. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.
- کوهن، آلین استانفورد. تئوری‌های انقلاب. ترجمهٔ علیرضا طیب. تهران: قومس، ۱۳۶۹.
- کمالی، علی. انقلاب. تهران: مؤسسه مسعود، ۱۳۵۸.
- گار، رابرت تد. چرا انسانها شورش می‌کنند؟ ترجمهٔ علی مرشدی‌زاده. تهران: پژوهشکدهٔ مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸.
- مک دانیل، تیم. «حکومت استبدادی، نوسازی و انقلاب در روسیه و ایران»، راهبرد. شمارهٔ ۹، بهار ۱۳۷۵، صص ۲۱۳-۲۲۴.
- ملکوتیان، مصطفی. سیری در نظریه‌های انقلاب. تهران: نشر قوس، ۱۳۶۷.
- هادیان، ناصر. «نظریهٔ تداکاچپول و انقلاب اسلامی»، راهبرد. شمارهٔ ۹، بهار ۱۳۷۵، ۱-۲۵.
- هافر، اریک. پیرو راستین. ترجمهٔ فیروزه خلعت‌بری. تهران: شباویز، ۱۳۷۲.
- هانتینگتون، ساموئل. سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی. ترجمهٔ محسن ثلاثی، نشر علم، تهران، ۱۳۷۰.
- همگام با شعارها در انقلاب اسلامی ایران. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
- Algar, Hamid. *The Roots of the Islamic Revolution*. London: The Open Press, 1983.
- Green, Jerrold D. *Revolution in Iran, The Politics of Counter-Mobilization*. New York: Praeger, 1982.
- Halliday, Fred. "The Iranian Revolution: Uneven Development and Religious Problems", *Journal of International Affairs*. Vol. 36, No. 2, Fall 1982, 187-207.
- Hoffer, Eric. *The True Believer, Thoughts on the Nature of Mass Movements*. New

- York: Harper and Row, Publishers, 1951.
- Keddie, Nikki R. *Roots of Revolution, An Interpretive History of Modern Iran*. New Haven and London: Yale University Press, 1981.
 - Miklos, Jack C. *The Iranian Revolution and Modernization: Way Stations to Anarchy*. The National Defence University Press, 1983.
 - Skocpol, Theda. *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1979.
 - Skocpol, Theda. "Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution", in *Theory and Society*. Vol. 11, No. 3, May 1982.
 - Smelser, Neil J. *Theory of Collective Behavior*. New York: The Free Press, 1962.
 - Tilly, Charles, *From Mobilization to Revolution*. Addison-Wesley Publishing Co., Reading, 1978.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی